

АЛЕКСАНДАР МАТКОВИЋ*

Факултет за европске правно-политичке студије
Нови Сад

УДК 316.728(497.1):343.95

Прегледни рад
Примљен: 21.03.2019
Одобрен: 23.04.2019
Страна: 47-60

НАСИЛНИЧКЕ ПОТКУЛТУРЕ У СР ЈУГОСЛАВИЈИ – ДИВЕРЗИТЕТ, ПОЉА УКРШТАЊА, ЛОКАЛНЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ

Сажетак: Предмет истраживања представљају специфичне поткултуре на простору СР Југославије које су оперативно дефинисане као насилничке поткултуре. Кроз више тематских целина, размотрене су три групације (навијачка хулиганска, неонацистичка скинхедс и „дизел“ поткултура), њихова општа обележја, криминолошке и кривичноправне карактеристике насилничких аката, међусобни сукоби, као и поља узајамног утицаја и укрштања. Између осталог, уочено је постојање важних особености (укључујући и локалне специфичности) на пољу идентитета сваке од анализираних групација, али и значајних сличности између њих, односно између криминалних аката које извршавају њихови припадници. На основу укупних резултата анализе, као кључни генератори настанка и обликовања посебности локалних насилничких поткултура, односно њихове међусобне интеракције, издвојени су: 1) политички фактори (југословенски грађански рат и његове друштвенополитичке последице, међунационалне тензије, експанзија екстремистичких идеологија); 2) економски фактори (санкције, несташица робе, економска криза, пораст сиромаштва, економска поларизација друштва и др.); 3) културолошки чиниоци (повезани са специфичним културолошким амбијентом који је био у значајној мери заступљен у периоду постојања СР Југославије).

Кључне речи: поткултура, супкултура, насиље, Југославија, навијачки хулиганизам, скинхедси, „дизел“ поткултура

Увод

Савремене поткултуре¹ представљају значајан социјални феномен који интерактује са читавим низом друштвено релевантних чинилаца и односа. У

* al.matkovic@gmail.com

¹ О традиционалном схватању појма поткултуре в: McClung Lee, 1945; Gordon, 1947; Mercer, 1958. О омладинским поткултурама: Hebdige, 2012; Williams, 2007; Haenfler, 2013; Brake, 2013. О криминалним поткултурама: Thrasher, 1927; Cohen, 1955; Miller, 1958; Forman, 1963; Wolfgang, Ferracuti, 1967. О вези омладинских поткултура и криминалитета: Матковић, 2018а.

складу са тиме, неспорна је веза једног дела поткултурних групација са различитим видовима антисоцијалног, односно социјално патолошког понашања. Један од могућих видова такве конекције јесте повезаност са доменом насиља. Без жеље за удубљивањем у сложеност културне и супкултурне проблематике уопште, циљ овога истраживања биће ограничен управо на поменуте групације – тј. на поткултуре које се, између осталог, одликују фреквентном применом насиља, те које услед тога могу бити оперативно дефинисане као насилничке поткултуре.² За временски и просторни оквир анализе одабрано је југословенско друштво у периоду постојања СР Југославије, будући да, према прелиминарним увидима, феномен локалних насилничких поткултура у назначеном периоду још увек није довољно истражен. У складу са свим наведеним параметрима, за потребе овога рада анализирани су три карактеристичне поткултуре које су биле међу најутицајнијим и најраспрострањенијим на простору СР Југославије, те које су се посебно истакле учешћем у насилничким активностима. То су: а) навијачка хулиганска, б) неонацистичка скинхедс и в) „дизел“ поткултура.

Навијачка хулиганска поткултура

Иако почечи навијачких сукоба и навијачког насиља³ у Југославији свакако сежу деценијама уназад (Милојевић *et. al*, 2014: 25 и д.), феномен омасовљавања специјализованих и добро организованих навијачких хулиганских групација везује се уобичајено за осамдесете године прошлог века (уп: Милојевић *et. al*, 2014: 29; Мисић, Кешетовић, 2012: 103). Од тога периода, примећује се тенденција уобличавања домаћих хулигана по узору на моделе из других земаља (карактеристични модели су били енглески и италијански навијачки стилови), уз фреквентне међусобне обрачуне, неретко повезане са организованим, колективним⁴ одласцима на гостујуће утакмице и са изазивањем нереди, односно сукобљавањем са локалним навијачима. Након распада СФРЈ, ривалитет клубова из различитих југословенских република уступио је место сукобима између навијача спортских клубова са територије СР Југославије, при чему су обриси описаног пређашњег ривалства остали видљиви приликом међународних спортских такмичења између клубова, односно репрезентација бивших република СФРЈ.⁵ Такође, пораст екстремистичких, ултранационалистичких стремљења, видљив већ пред крај постојања „велике“ Југославије, у периоду ратних и послератних дешавања у СРЈ доживео је пун замах (уп: Ђорић, 2012; Милојевић *et. al*, 2014).

² Волфганг (Wolfgang) и Ферациути (Ferracuti) формулисали су појам „поткултуре насиља“ (Wolfgang, Ferracuti, 1967).

³ Уопште о навијачком хулиганизму у: Spaaij, 2006; Dunning *et al*, 2014; Kerr, 1994; Frosdick, Marsh, 2005; Armstrong, 1998.

⁴ О феномену „навијачке гомиле“, в: Суботић, Димитријевић, 2016.

⁵ Више о локалним обележјима навијачког хулиганизма у: Ђорић, 2012; Ђорђевић, 2015; Ђурђевић, 2010; Savković, 2010. и др.

Сходно глобалној пракси, и у оквиру југословенске навијачке хулиганске поткултуре имиџ није био јасно дефинисан. Услед преплитања различитих поткултурних стилова, као и због појаве истовременог припадања појединца различитим врстама компатибилних поткултура, имиџ навијача хулигана неретко осликава имиџ друге поткултуре са којом се они паралелно идентификују (уп. Матковић, 2018а: 78). Као константа, може се начелно издвојити ношење (у облику одеће или различитих реквизита) различитих обележја спортског клуба који подржава конкретна група навијача или пак ношење обележја поменуте навијачке групације. Међутим, таква врста визуелног идентитета није правило, особито имајући у виду појаву свесног и тенденциозног избегавања истицања поменутих навијачких симбола, у циљу елиминисања различитих проблема практичне природе (уочавање и праћење од стране полиције, пресретање и физички напади од стране супарничких навијачких група и др), као и зарад лакшег неопаженог приближавања и напада на навијаче из супарничког тора. Описана пракса довела је до формирања својеврсне засебне подврсте унутар навијачке поткултуре – тзв. *casual(s)* навијачи.⁶

Специфичности навијачке хулиганске поткултуре на простору СР Југославије треба тражити, пре свега, у утицају ратних и послератних дешавања повезаних са распадом СФРЈ (уп: Милојевић *et. al*, 2014: 30-31; Ђорић, 2014: 224; Мисић, Кешетовић, 2012: 110).⁷ У том смислу, нарочито се истиче: појава екстремног национализма и ултрадесничарских стремљења повезаних са пре-наглашеним националним осећањима, присуство ксенофобије (са посебним акцентом на појединим нацијама из оквира бивших југословенских република), верске нетрпељивости и др.⁸ Друга специфичност, која је такође посредно конектована са кризним периодом ратног и послератног периода, јесте феномен повезаности појединих навијача-хулигана, односно читавих навијачких група са доменом организованог криминалитета. Један од најкарактеристичнијих видова поменуте повезаности јесте укљученост у област наркотржишта, са свим криминалним радњама које са наведеним стоје у вези (уп: Мисић, Кешетовић, 2012: 112).

Поводом карактеристика насилничких аката, припадници глобалне навијачке хулиганске поткултуре фреквентно су инволвирани у извршавање низа противправних радњи које показују велики диверзитет у погледу врсте заштитног објекта, предмета, метода и околности при извршењу. Међутим, ограничајући се на питање насиља, уочавају се две кључне категорије: 1) међусобни сукоби хулигана-припадника супротстављених навијачких групација, као и напади на навијаче супарничког клуба; 2) обрачуни хулигана са полицијом. У том погледу, хулиганизам у СРЈ није показивао веће особености у односу на описани општи образац навијачког хулиганства, док се одређене локалне специфичности могу уочити у навијачким испадима повезаним са

⁶ О *casuals* навијачима, уп: Thornton, 2003.

⁷ М. Ђорић разликује три фазе развоја локалне навијачке сцене: 1) до 1990-их година, 2) до 2000. године, 3) након (5. октобра) 2000, при чему такође истиче утицај ратних дешавања током 1990-их година као изузетно значајан за обликовање хулиганизма (Ђогић, 2012: 142).

⁸ Слично и у: Ђогић, 2012: 139 и д.

националном и верском мржњом и нетрпељивошћу између припадника различитих народа из окриља бивше СФРЈ.⁹

Неонацистичка скинхедс поткултура

Омасовљење скинхедс покрета¹⁰ у Југославији везује се за другу половину 1980-их година. Покрет се првобитно развијао у већим градовима, али је био присутан и у појединим мањим градским насељима (уп: Ђорђевић, 1998: 94). За разлику од уобичајене праксе у државама „запада“ (нарочито у Великој Британији, као колеџи скинхедса) где се скинхедс идеја најчешће повезује са лицима из сиромашних, махом радничких друштвених слојева, таква правилност је у искуству нашег поднебља у значајној мери релативизирана, будући да локални скинхедси показују веома хетерогена обележја у погледу социоекономског и културног миљеа из кога потичу (Ђорђевић, 2013: 32). Фокусирајући се на скинхедсе десничарске политичке оријентације, у периоду након распада југословенске државе, карактеристичан појавни облик било је њихово идентификовање са ултранационалистичком идеологијом, уз честу отворену подршку домаћим екстремним десничарским организацијама (политичке партије, различити покрети, групације и др). Нешто касније (у оквирном периоду око 2000. године, на даље) таква оријентација све више уступа простора „класичној“, интернационално широко распрострањеној идеологији неонацистичког скинхедс покрета. Поред потенцирања властите нације и националности, од тада се уочава све веће истицање „аријевског“ расног идентитета, уз приметна наднационална стремљења путем пропагирања идеала беле расе, заједничког европског културолошког идентитета, (индо)европских вредности и других сродних елемената. Значајна разлика примећује се и на религијском плану – уместо усвајања православног хришћанства (уп: Ђорђевић, 2013: 36), од поменутог периода и на простору Србије/ СР Југославије све већи замах узима оријентација скинхедса ка неопаганској духовности.¹¹

Имиц неонацистичких скинхедса у периоду СРЈ углавном је одговарао интернационалном визуелном идентитету тога покрета: веома кратко (често потпуно) ошишане главе, војничке чизме (тзв. „*bovver boots*“ произвођача *Dr. Martens, Shellys* и др), спитфајер јакне (локално [махом у Новом Саду] познате и као „комбат“ јакне), панталоне војничког („*military*“) кроја и дезена и др. (уп. Ђорић, 2015: 242, Ђорђевић, 1998: 113-114; Ђорђевић, 2013: 33). Међутим, и у погледу имица могу се уочити одређене локалне специфичности.¹² Ипак, у

⁹ Више о генералној вези екстремне деснице и навијачког хулиганизма, као и о локалним обележјима такве конекције у: Ђорић, 2014: 213, 224 и др.

¹⁰ О скинхедс поткултури в: Brake, 1974; Marshall, 1991.

¹¹ У широј вези са наведеним, Д. Ђорђевић наводи две типологије скинхедса у Србији/ СР Југославији: 1. „Ои!-јевци“, 2. „православци“, 3. „неонацисти“, односно: 1. „нацисти“, 2. „хамери“ и 3. „националисти“ (Ђорђевић, 2013: 36).

¹² Примера ради, М. Ђорић одлично наглашава да је симболика боје пертли које домаћи скинхедси носе у својој обући супротна истоврсној симболици која важи у неким другим поднебљима – док су на овим просторима нацистички скинси често носили беле пертле, а црвене сматрали

каснијем периоду, приметна је била тенденција осетне либерализације у погледу доследног праћења описаног визуелног обрасца, са све чешћим укључивањем различите спортске и остале гардеробе. На тај начин, скинхедс популација постала је визуелно сроднија другим двома поткултурама обухваћеним текућим истраживањем.

Локалне специфичности неонацистичког скинхедс покрета могу се објаснити тројако. Први фактор тиче се особености опште друштвенополитичке ситуације током распада СФРЈ и у оквиру новонастале Југославије. Поред раније наведених, интернационално усвојених идеолошких поставки карактеристичних за глобални ултрадесничарски скинхедс покрет, тадашњи локални скинси су усвајали и значајан корпус вредности директно повезаних са политичким и општедруштвеним приликама у СРЈ. У том смислу, нарочито су значајни елементи ултранационализма, шовинизма, верске искључивости и нетрпељивости, са посебним фокусом на међуетничким сукобима и тензијама између народа некадашње Југославије. Усвајање православног хришћанства као верско-идеолошког елемента значајног дела локалних скинхедса такође представља важну локалну особеност, будући да су у иностраној пракси (уз изузетак појединих других држава са већинским православним становништвом) десничарски скинхедси окренути или ка неопаганској религији и митологији, или пак хришћанству римокатоличког и протестантског усмерења.

Други фактор специфичности ултрадесничарског скинхедс покрета у СР Југославији произилази из историјата изворног распрострањавања нацистичких и фашистичких идеја у периоду Краљевине Југославије и током Другог светског рата. Осим изворних нацистичких идеја потеклих од идеолога Трећег Рајха, међу домаћим скинхедсима присутно је и усвајање ставова и величање личности некадашњих локалних идеолога пронацистичке и профашистичке оријентације. Сходно наведеном, домаћи скинси усвајају и: идеолошке поставке српских заговорника профашистичких и других сродних идеја који су деловали у периоду између два светска рата; идеје колаборациониста током периода окупације Србије у Другом светском рату и др. (уп. Матковић, 2018б: 188 и д).

Коначно, трећи фактор специфичности односи се на праксу етничке и расне нетрпељивости, која је била условљена карактеристикама националног и расног дивезитета СР Југославије. Како показују расположиви материјали из назначеног раздобља, примарну мету напада по расном основу за локалне неонацистичке скинхедсе представљала су лица ромске националности. Ова околност може се превасходно објаснити значајном бројношћу ромске популације на простору Србије, као и релативно малим бројем припадника других раса који су током 1990-их година имали пребивалиште или боравиште у нашој држави. Лимитиран број припадника других раса на простору СРЈ условио је и сразмерно мању заступљеност других видова насиља мотивисаног расизмом у односу на оне државе у којима је постојао више изражен расни диверзитет.

карактеристиком својих супарника (SHARP-оваца и анархиста), у САД је била обрнута ситуација (уп. Ђорић, 2015: 242).

Насилнички акти припадника нацистичке скинхедс фракције у периоду СР Југославије несумњиво су били бројни и разноврсни. Ипак, чини се да су, услед интензивне медијске и општедруштвене пропаганде¹³, обим и интензитет поменутих аката у значајној мери преувеличани (уп: Ђорђевић, 2013: 30, 34).¹⁴ Разлоге томе, чини се, примарно треба тражити у осетљивости неких од облика насиља које су чланови поменуте поткултурне групације спроводили. Ради се, пре свега, о нападима на припаднике различитих националних, расних и верских мањина, као и других мањинских оријентација (полних, поткултурних и др). Имајући у виду наведено, може се констатовати да је друштвена перцепција појаве и опасности од неонацистичке скинхедс популације у СРЈ у значајној мери била предимензионирана, превасходно услед медијског сензационалистичког извештавања и формирања моралне панике.¹⁵

„Дизел“ поткултура

„Дизел“ поткултура представљала је специфичну и веома омасовљену појаву у СР Југославији током 1990-их година. За разлику од две горе приказане интернационалне поткултурне форме (навијачки хулигани и неонацистички скинхедси), „дизел“ покрет јесте аутентична, аутохтона творевина настала и развијена искључиво на југословенском подручју. Препознатљива је по својеврсној идеологији, односно систему вредности базираном на друштвеним тенденцијама присутним у Југославији током деведесетих година прошлога века. Поред сплета политичких и економских чинилаца, на обликовање таквог идеолошког система умногоме је утицао и специфичан културолошки амбијент, карактеристичан за трансформацију српског и југословенског друштва у периоду грађанског рата и током постојања СР Југославије. Сходно наведеном, могу се уочити три групе фактора који су омогућили настанак, а потом и обликовали развитак поменуте особене поткултуре: 1) политички (повезани са југословенским грађанским ратом и укупношћу његових друштвенополитичких последица); 2) економски (везани за санкције, несташицу робе, економску кризу, као и за корениту промену социоекономске структуре становништва); 3) културолошки (у смислу формирања специфичног културолошког амбијента, урушавања старог и популаризације нових система вредности, настанка нових друштвених стандарда и идеала).

Као и друге поткултуре, и „дизел“ покрет поседовао је специфичан визуелни идентитет. Како истиче И. Кроња, у питању су „млади мушкарци опасног изгледа, од којих су један део чинили криминалци, који носе „Diesel“ цинс, спортске тренерке увучене у панталоне и златне ланце“ (Kronja, 2006: 91). Поред наведеног, нека од додатних препознатљивих визуелних и стилских обележја „дизелаша“ била су: патике са ваздушним ђоном (нарочито „*air max*“

¹³ Нарочито након убиства ромског дечака Душана Јовановића од стране двојице скинхедса у Београду 18.10.1997. године.

¹⁴ Између осталих показатеља, то илуструје и податак да је, наспрам других поткултура које се анализирају у овоме раду, од стране скинхедса извршено најмање кривичних дела убиства.

¹⁵ Више о феномену моралне панике у: Tompson, 2003.

моделу *Nike* произвођача), пејцери и/или мобилни телефони (који су у време 1990-их представљали статусне симболе), луксузни аутомобили (нарочито међу лицима укљученим у профитабилне сфере криминалитета), ношење (а неретко и употреба) ватреног оружја и др. У сваком случају, може се констатовати да је „дизел“ покрет представљао једну од најзаступљенијих урбаних поткултура у Србији током деведесетих година прошлог века (уп: Kronja, 2006: 91). Такође, треба нагласити да се ради о веома ретком (по свему судећи, једином) примеру аутохтоне омладинске поткултуре која је настала и развила се на простору Србије/ Југославије. Истовремено, спрам описаног криминалног аспекта, чини се основаним приметити да је у питању једна од најагресивнијих, друштвено најопаснијих и по последицама најдеструктивнијих омладинских поткултура у Европи, али и шире.¹⁶

Имајући у виду приказана општа обележја и контекст настанка „дизел“ покрета, евидентно је да се ради о специфичној појави која је изворно поникла и доживела свој развитак управо на територији Југославије. Из поменутог разлога, није целисходно детаљније разматрати њене локалне особености на начин како је то учињено поводом других поткултурних групација у претходним поглављима.

Оно што је веома важно истаћи за потребе текуће анализе, јесте екстемно испољавање насиља у оквиру „дизел“ поткултуре. Наиме, током периода 1990-их година, насиље повезано са локалним деловањем скинхедса најчешће се исцрпљивало у форми физичких обрачуна праћених, по правилу, наношењем лаких или тешких телесних повреда. Иако много омасовљенији и по последицама вишеструко деструктивнији, ни насилнички акти југословенских навијача-хулигана, процентуално гледано, најчешће нису имали за резултат смртне исходе. За разлику од тога, у оквиру дизел поткултуре управо су убиства, тј. ликвидације криминалних супарника и других противника (по правилу, такође из истог, „дизел“ миљеа) представљале један од „заштитних знакова“ изразито криминалног сегмента ове поткултуре. У вези са наведеним, треба истаћи и да је употреба ватреног оружја била широко распрострањена у оквиру „дизел“ популације, за разлику од (класичне) навијачко-хулиганске и скинхедс поткултуре, чији чланови су се приликом вршења насилних аката углавном ослањали на физичку снагу и употребљавање хладног оружја и другог подесног оруђа.

Поткултурни конфликти

Како је раније истакнуто, „дизел“ поткултура може се окарактерисати као квалитативно најнасилнија у односу на остале поткултуре у југословенском друштву током 1990-их година. Аналогно томе, уочава се да су у сукобима између поткултурних стилова, најзапаженије место имали управо припадници „дизел“ покрета. Као карактеристични, могу се истаћи бројни примери напада на припаднике различитих музичких поткултура. Такође, били су запа-

¹⁶ О дизел поткултури упоредити и: Раповић, Пејовић, 2016: 81.

жени и обрачуни између „дизелаша“ и скинхедса, при чему је иницијатива за такво обрачунавање могла потицати од обе сукобљене стране.

Неонацистичка скинхедс поткултура, као изразито нетолерантна ка различитостима, позната је по разноврсним насилничким актима које извршавају њени припадници. Поред напада по различитим основима (расним, националним, верским, полним и др), наци-скинхедси су познати и по склоности ка физичком угрожавању припадника других поткултура (уп: Milinović, Perović, 2012: 11). У иностраној пракси, такви напади неретко су праћени и повезаношћу са расним или националним профилом чланова појединих поткултура. Међутим, имајући у виду релативно хомогену расну, а у значајној мери и националну структуру која је одликовала СРЈ, локални сукоби са припадницима других поткултура углавном су представљали класичне сукобе стилова, без уплива других идеолошких мотива. Ипак, свакако најзначајнији и по последицама најтежи поткултурни сукоби нацистичких скинхедса представљали су њихови обрачуни са супарничким, левичарским и антирасистички оријентисаним скинсима (*redskins*, SHARP) и другим левичарским (махом музичким) поткултурама. За разлику од осталих поткултурних конфликта у којима су нацистички скинхедси углавном били иницијатори, код конфронтације са левичарским групацијама иницијатива за обрачун је била подељена и зависила је од конкретне ситуације.¹⁷

Иако по природи веома насилна, навијачка хулиганска поткултура у СР Југославији није показивала већу заинтересованост за обрачунавање са припадницима других поткултурних покрета. У средишту фокуса њених чланова јесте питање приклоњености спортском клубу и припадности навијачкој групи, услед чега су други критеријуми поткултурног удруживања недовољно значајни као могући иницијатори конфликтних ситуација. Уколико пак јесу настајали конфликти по другим поткултурним критеријумима (музика, политика и др), по правилу је била реч о навијачима који су истовремено били припадници и неке од других поткултура (музичких и/ или политичких).¹⁸

Поља поткултурних укрштања

Као и у иностраној пракси, тако је и на простору наше државе могуће уочити различите додирне тачке и простор за међусобни утицај различитих поткултурних стилова. Фокусирајући се на три анализираних поткултурне групе, као и ограничавајући се на период постојања СР Југославије, можемо формирати следећи образац поткултурних укрштања: 1) скинхедси – навијачи-хулигани; 2) „дизелаша“ – навијачи-хулигани; 3) „дизелаша“ – скинхедси.

Скинхедси и навијачи-хулигани. Од настанака скинхедс поткултуре, приметна је велика наклоњеност њених припадника фудбалу и фудбалском

¹⁷ О обрачунама екстремних левичарских и десничарских поткултурних група на бившем југословенском подручју, уп: Milinović, Perović, 2012.

¹⁸ Детаљније о наведеној типологији младалачких поткултура и критеријума њеног формирања у: Матковић, 2018а.

навијању, односно фудбалском хулиганizmu (Clarke, 1973). Отуда су скинхедси препознати као традиционални припадници навијачких хулиганских група. Са друге стране, навијачка поткултура је, по свему судећи, значајно утицала на модификацију визуелног идентитета дела скинхедса у правцу усвајања не толико „ригидног“ и мање упадљивог, превасходно спортског имица, махом по узору на изглед *casuals* навијача.¹⁹ Све наведене опште правилности потпуно су примењиве и на образац интеракције поменуте две поткултурне групе на нашем локалном простору током постојања СРЈ.

„Дизелаши“ и навијачи-хулигани. У периоду СР Југославије, веома често су постојала значајна подударња између навијачке и „дизел“ поткултуре (уп: Milinović, Perović, 2012: 10). Такве сличности могу се уочити на различитим пољима: од идеологије, преко имица, стила живота, све до склоности ка специфичним видовима криминалитета и криминалног удруживања. У вези последње наведеног, у југословенском друштву је са протеком времена све више долазило до криминализовања навијачко-хулиганске сфере и њеног приближавања организованим криминалним групацијама (уп: Мисић, Кешетовић, 2012: 112). Такође, постајало је све теже направити разлику између реалних навијачких окршаја и обрачуна криминалних банди, будући да су актери сукоба веома често припадали и једној и другој (навијачкој и криминалној) категорији, а сами сукоби за које се претпостављало да су навијачки, заправо нису представљали ништа друго до класичне обрачуне „професионалаца“ из криминалног подземља. Услед свега наведеног, неретко није било лако разграничити припадништво навијачко-хулиганској од учешћа у криминализованој „дизел“ поткултури.

„Дизелаши“ и скинхедси. У односу на претходно размотрене примере, ове две поткултуре имају најмање заједничких обележја. Ипак, и међу њима се могу уочити одређена поља поткултурног додиривања и утицаја. Сходно општем систему вредности карактеристичном за значајан део популације у периоду СР Југославије²⁰, поједини идеолошки елементи (нарочито они повезани са екстремистичким национализмом, шовинизмом, ксенофобијом и другим видовима нетрпељивости ка различитостима) били су присутни у оквиру обе наведене поткултуре. Осим тога, имајући у виду већ описане модификације изгледа скинхедса²¹, али и поједине елементе имица једног дела „дизелаша“²², могуће је уочити и одређено стилско приближавање на пољу визуелног идентитета. Поред наведеног, свакако је важно истаћи и феномен трансформације и преласка појединих припадника из једне у другу поткултуру. Р. Ђорђевић сматра да се „може са много основа тврдити да (...) дизелаши (...) све чешће прилазе скинхедсима у потрази за авантуром, за истицањем своје моћи и мушкости“ (Ђорђевић, 1998: 117). Ми, пак, можемо додати да, спрам расположивих инди-

¹⁹ О повезаности ове две поткултуре, уп. и: Ђорђевић, 1998: 62, 67 и д.

²⁰ О различитим општим аспектима настанка СРЈ и друштвеним приликама унутар ње, уп: Gavrilović, Despotović, 2012; Васовић, Глигоријевић, 2008; Žilović, 2011; Vujadinović, 2001; Nikolić-Ristanović, 1996.

²¹ У правцу „спортског“ имица.

²² Нпр: веома кратке фризури, ношење спитфајер јакни и др.

катора, делује да је у оквиру југословенског друштва пракса описане поткултурне трансформације била двосмерна, тј. да су, поред преласка „дизелаша“ у скинхедсе, постојали и обрнути примери конверзије. Такво чињенично стање може делимично бити објашњено појединим сродним аспектима идеологије обе наведене поткултуре. Међутим, чини се да је најдиректнија сродност, заправо, повезана са доменом насиља, као препознатљивим обележјем и заједничким именитељем оба поткултурна покрета, који привлачи један део (нарочито млађе) популације.

Кривичноправни аспекти поткултурног подударња и разликовања

Спрам предмета наше анализе, несумњиво најважније (а уједно и најопштије) заједничко обележје све три приказане поткултуре јесте њихова транспарентна окренутост ка насиљу као феномену, односно ка актима насиља као појавној форми. Управо тај чинилац пружа основ за класификацију свих поменутих поткултура (али и других које су директно повезане са физичким обрачунавањем) унутар јединствене синтетичке категорије коју смо дефинисали као насилничке поткултуре. Такође, посматрано из кривичноправног угла, за све три анализираних поткултуре може се уочити значајна подударност у погледу врсте и природе насилних аката које извршавају њихови припадници. Та подударност се примећује превасходно по критеријумима врсте заштитног објекта и објекта радње извршења кривичног дела. У случају све три поткултуре, ради се о различитим злочинима обухваћеним категоријом кривичних дела против живота и тела у оквиру актуелног Кривичног законика (КЗ, 2005). Иако је описана сличност и данас веома актуелна, она је била још више наглашена током периода СРЈ, тј. пре законских реформи којима су уведени специјализовани прописи (Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама [2003]), односно специјализоване инкриминације (кривично дело насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу из чл. 344а КЗ) намењени сузбијању навијачког хулиганизма.

Са друге стране, особености криминалних аката наведених поткултурних група треба тражити у другим видовима криминалних радњи које могу, али и не морају бити примарно повезане са насилничким аспектом поткултурног деловања. У том смислу, за навијачко-хулиганску поткултуру карактеристично је извршавање већ наведеног, специјализованог кривичног дела обухваћеног категоријом дела против јавног реда и мира: насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу (чл. 344а КЗ), али и кривичних дела повезаних са нападима на службена лица и њиховим спречавањем у вршењу службених радњи (чл. 322 КЗ, чл. 323 КЗ, чл. 324 КЗ). Код неонацистичке скинхедс популације, уочљиво је фреквентније извршавање кривичних дела повезаних са изазивањем и ширењем националне, расне, верске и друге мржње и нетрпељивости (чл. 317 КЗ), повредом угледа по истим основима (чл. 174 КЗ), са нетрпељивошћу по основу полног опредељења (чл. 54а КЗ, у смислу отежавајуће околности код злочина учињених из мржње) и др. У погледу „ди-

зел“ поткултуре, имајући у виду честу непосредну повезаност њених припадника са сфером организованог криминалитета, као и са криминалним удруживањем уопште, у значајно већем проценту су приметна различита кривична дела повезана са производњом и трговином наркотицима (чл. 246 КЗ, чл. 246а КЗ, чл. 247 КЗ), недозвољеним држањем, ношењем и трговином оружјем (чл. 348 КЗ), различитим актима организованог криминалитета (чл. 345 КЗ, чл. 346 КЗ) и др. Наравно, важно је имати у виду да су ово само неки од најкарактеристичних облика вршења криминалних радњи припадника поменутих поткултурних групација, будући да је у криминалистичкој и судској пракси СРЈ био регистрован и низ других кривичних дела чије извршење је некада могло имати везе са поткултурном припадношћу њихових учинилаца.

Закључци

Може се уочити да је током постојања СР Југославије свака од анализираних поткултурних групација поседовала формиран и јасно уобличен самостални идентитет. Поред општих, интернационално усвојених обележја навијачко-хулиганског и неонацистичког скинхедс покрета, њихови појавни облици у СРЈ имали су и важне локалне особености, које су понекад показивале значајан ступањ иновативности, укључујући (у случају скинхедса) и одређена одступања од генералне, међународно прихваћене догматске димензије. У случају „дизел“ покрета, локална аутентичност била је апсолутног карактера, будући да је читав покрет, заправо, представљао потпуно аутохтону творевину пониклу на простору Србије. Током целокупног периода СРЈ приметно је постојање различитих сукоба (укључујући и физичке обрачуна) међу припадницима различитих поткултура, при чему су се као актери таквих обрачуна фреквентно појављивала лица из „дизел“ и скинхедс групација. Са друге стране, били су чести и интерни сукоби унутар исте поткултуре – у том смислу, предњачили су међусобни сукоби између навијача-хулигана, као и обрачуни унутар криминализованог сегмента „дизел“ покрета. Упркос свему наведеном, приметно је и значајно подударење појединих обележја наведених поткултура. Такве сродности уочавају се на пољу идеологије, прокламованих циљева, система вредности, али и стила живота, поткултурног стила и имица. Самим тим, постојало је доста простора за поткултурну интеракцију, која се испољавала двојачко, у правцу: а) подударања/ укрштања поткултура; б) преузимања поткултурних обележја (махом имица). Међусобне сличности и различитости уочавају се и приликом упоређивања насилничких аката припадника анализираних поткултурних групација. У кривичноправном смислу, примарна сфера укрштања јесте категорија кривичних дела против живота и тела из Кривичног законика, будући да су се као учиниоци различитих злочина из ове групе сусретала лица из свих приказаних насилничких поткултура. Насупрот томе, кривичноправно релевантне посебности примећују се на примеру одређених кривичних дела фреквентно чињених искључиво од стране припадника једне исте поткултуре (што је, између осталог, имало за последицу увођење специјализо-

ваних инкриминација у Законик). На основу укупних резултата анализе, као кључни генератори настанка и обликовања посебности локалних насилничких поткултура, али и њихове међусобне интеракције, могу се издвојити: 1) политички фактори (грађански рат и његове друштвенополитичке последице, међунационалне тензије, експанзија екстремистичких идеологија); 2) економски фактори (санкције, несташица робе, економска криза, пораст сиромаштва, економска поларизација друштва и др.); 3) културолошки чиниоци (повезани са специфичним културолошким амбијентом који је био у значајној мери заступљен у периоду постојања СР Југославије).

Литература:

1. Armstrong, Gary (1998): *Football Hooligans. Knowing the Score*, Berg Publisher Ltd, Oxford.
2. Brake, Mike (1974): The Skinheads- An English Working Class Subculture, *Youth & Society*, Vol. 6, No. 2, pp. 179-200.
3. Brake, Mike (2013): *Comparative Youth Culture: The Sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures in America, Britain and Canada*, Routledge, London & New York.
4. Clarke, John (1973): *Football hooliganism and the skinheads*, Centre for contemporary cultural studies, The University of Birmingham, Birmingham.
5. Cohen, Albert (1955): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, The Free Press, Glencoe.
6. Dunning, Eric; Murphy, Patrick; Williams, John (2014): *The roots of football hooliganism: An historical and sociological study*, Routledge & Kegan Paul, London & New York.
7. Đorđević, Dragoljub (2013): *Skinhedi: momci iz našeg kraja*, Prometej, Novi Sad.
8. Đorđević, Ivan (2015): *Antropolog među navijačima*, XX vek, Beograd.
9. Đorđević, Radomir (1998): *Vreme skinheda*, SKC Niš, Niš.
10. Đorić, Marija (2012): *Huliganizam: nasilje i sport*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd.
11. Đorić, Marija (2014): *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Beograd, Udruženje Nauka i društvo Srbije.
12. Đorić, Marija (2015): Skinhedsi i politika: ideološka orijentacija i identitet skinheds pokreta, *Kultura polisa*, 28, str. 239-253.
13. Đurđević, Nenad (2010): Krivična odgovornost za nasilje i nedolično ponašanje na sportskim priredbama u Republici Srbiji, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 47, No. 2, str. 285-308.
14. Forman, Robert (1963): Delinquency Rates and Opportunities for Subculture Transmission, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 54, issue 3, pp. 317-321.
15. Frosdick, Steve; Marsh, Peter (2005): *Football Hooliganism*, Willan Publishing, Cullompton & Portland.
16. Gavrilović, Darko; Despotović, Ljubiša (2012): SFRJ–početak kraja: kratka istorija uzroka sukoba viđena iz perspektive CIA, *NBP*, 3, str. 9-18.
17. Gordon, Milton (1947): The Concept of the Subculture and its Application, *Social Forces*, 26, pp. 40-42.
18. Haenfler, Ross (2013): *Subcultures: The Basics*, Routledge, London & New York.

19. Hebdige, Dick (2012): *Subculture: The Meaning of Style*, Routledge, London & New York.
20. Kerr, John (1994): *Understanding Soccer Hooliganism*, Open University Press, Buckingham.
21. Kronja, Ivana (2006): Urbani životni stilovi i medijska reprezentacija gradskog života i omladinske kulture: potkultura »Silikonske doline« i filmska trilogija Radivoja Raše Andrića, *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 10, str. 89-109.
22. Marshall, George (1991): *Spirit of '69 - A Skinhead Bible*, S.T. Publishing, Dunoon.
23. Matković, Aleksandar (2018a): Mladalačke potkulture i kriminalitet, *Kultura polisa*, 37, str. 69-82.
24. Matković, Aleksandar (2018b): Kriminalitet neonacističkih i neofašističkih potkulturnih grupa u Vojvodini, u: Despotović, Ljubiša; Ivančević, Goran (ur.): *Vojvodina kao potencijalno geopolitičko žarište* (Kultura polisa – posebno izdanje), str. 187-200.
25. McClung Lee, Alfred (1945): Levels of Culture as Levels of Social Generalization, *American Sociological Review*, Vol. 10, No 4, pp. 125-143.
26. Mercer, Blaine (1958): *An Introduction to the Study of Society*, Harcourt, Brace & World, New York.
27. Milinović, Daško; Perović, Miloš (2012): *Desni ekstremizam: Ultradesničarske i neonacističke grupacije na prostoru bivše SFRJ*, Alternativna kulturna organizacija, Novi Sad.
28. Miller, Walter (1958): Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency, *Journal of Social Issues*, Vol. 14, issue 3, pp. 5–19.
29. Milojević, Saša et al. (2014): *Mladi i huliganizam na sportskim priredbama*, OEBS, Beograd.
30. Misić, Zoran; Kešetović, Želimir (2012): Huligani u Srbiji u trouglu sporta, politike i kriminala, *Bezbednost*, Beograd, 54(1), str. 87-115.
31. Nikolić-Ristanović, Vesna (1996): Rat i kriminalitet u bivšoj Jugoslaviji, *Sociologija*, 38, (4), str. 607-623.
32. Papović, Jovana; Pejović, Astrea (2016): Revival without Nostalgia: The 'Dizel' Movement, Serbian 1990s Cultural Trauma and Globalised Youth Cultures, in: Schwartz, Matthias; Winkel, Heike (eds.): *Eastern European Youth Cultures in a Global Context*, Palgrave Macmillan, London, pp. 81-93.
33. Savković, Marko (2010): Kontekst i implikacije huliganskog nasilja u Srbiji, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 18, str. 97-99.
34. Spaaij, Ramon (2006): *Understanding Football Hooliganism- A Comparison of Six Western European Football Clubs*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
35. Subotić, Milovan; Dimitrijević, Ivan (2016): Faktor gomile u navijačkom nasilju, *Kultura polisa*, 29, str. 511-526.
36. Thornton, Phil (2003): *Casuals: Football, fighting and fashion: The story of a terrace cult*, Milo Books.
37. Thrasher, Frederic (1927): *The Gang*, University of Chicago Press, Chicago.
38. Tompson, Kenet (2003): *Moralna panika*, Clio, Beograd.
39. Vasović, Mirjana; Gligorijević, Milena (2008): Kolektivna iskustva mladih u periodu političkih nestabilnosti i promene okvira kolektivne identifikacije na prostoru bivše Jugoslavije, *Sociološki pregled*, 42(4), str. 509-530.
40. Vujadinović, Dragica (2001): Prepreke i perspektive razvoja civilnog društva u SRJ, u: Spasić, Ivana; Subotić, Milan (ur.): *R/evolucija i poredak- o dinamiци promena u Srbiji*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, str. 333-347.
41. Williams, J. Patrick (2007): Youth-Subcultural Studies: Sociological Traditions and Core Concepts, *Sociology Compass* 1/2, pp. 572–593.

42. Wolfgang, Marvin; Ferracuti, Franco (1967): *The Subculture of Violence: Towards an Integrated Theory in Criminology*, Tavistock Publications, London.
43. Žilović, Marko (2011): Razgradnja, rat, sankcije i izgradnja države u regionu na prostoru bivše Jugoslavije, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 21, str. 89-102.

Пропуси:

1. Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05- ispr. 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16.
2. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, *Službeni glasnik RS*, br. 67/03, 101/05 - dr. zakon, 90/07, 72/09 - dr. zakon, 111/09, 104/13 - dr. zakon i 87/18.

VIOLENT SUBCULTURES IN FR YUGOSLAVIA - DIVERSITY, CROSSING POINTS, LOCAL SPECIFICITIES

Summary: The objects of this research are specific subcultures in FR Yugoslavia, which can be operatively defined as violent subcultures. Through several thematic units, three groups (hooligans, neo-Nazi skinheads and "diesel" subculture) are analyzed, including their general features, criminological and criminal law characteristics of violent acts, mutual conflicts and fields of mutual influence. Among other findings, research proves the existence of important peculiarities (including local specificities) in the domain of identity of each of the analyzed subcultural groups, but also the significant similarities between them, as well as between the criminal acts committed by their members. Based on the overall results of the analysis, as a key generators of the creation of specificities of local violent subcultures, as well as of their interaction, there can be distinguished: 1) political factors (Yugoslav civil war and its socio-political consequences, inter-ethnic tensions, expansion of extremist ideologies); 2) economic factors (sanctions, shortage of goods, economic crisis, rising poverty, economic polarization of society, etc.); 3) cultural factors (linked to a specific cultural environment that was significantly represented in the period of the existence of FR Yugoslavia).

Key words: subculture, violence, Yugoslavia, hooliganism, skinheads, "diesel" subculture